Prof. Dr. SADETTİN ÖZÇELİK armağanı

Editörler
Prof. Dr. Erdoğan Boz - Prof. Dr. Fevzi Karademir

Gazi Kitabevi

Gazi
κιταβενι

"En İyi Akademi, Bir Kitaplıktır."

PROF. DR. SADETTİN ÖZÇELİK ARMAĞANI

Editörler:
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
Prof. Dr. Fevzi KARADEMİR

© Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti'ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

ISBN • 978-625-8443-62-2

1. Baskı • Aralık, Ankara 2021

Dizgi/Mizanpaj • Gazi Kitabevi
Kapak Tasarımı • Gazi Kitabevi

Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.
Yayıncı Sertifika No: 44884

Merkez
Bahçelievler Mah. 53. Sok. No: 29 Çankaya/ANKARA
0.312 223 77 73 - 0.312 223 77 17
0.544 225 37 38
0.312 215 14 50
www.gazikitabevi.com.tr
info@gazikitabevi.com.tr

Mağaza
Dögol Cad. No: 49/B Beşevler/ANKARA
0.312 213 32 82 - 0.312 213 56 37
0.312 213 91 83

Sosyal Medya
gazikitabevi
gazikitabevi
gazikitabevi

Vadi Grafik Tasarım Reklam Ltd. Şti.
Sertifika No: 47479

Matbaa
İvedik Organize Sanayi Bölgesi 1420. Cadde No:58/1 Yenimahalle / ANKARA
0.312 395 85 71

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....vi
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK..... vii
Bir Dost İnsan Sadettin Bey'e.....xx

YAZILAR

Abdullah DEMİRAL

Malatyalı Sun'î'nin Fethu'l-Fettâh Adlı Üç Dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) Manzum Sözlüğü.....1

Ahmet AKÇATAŞ

Dilde ve Türkiye Türkçesinde Edilgenleştirme.....17

Bilal YÜCEL

On Beşinci Yüzyılda Çağatayca ile Oğuzcadaki İşletme Eklerinin Karşılaştırılması 31

Can ÖZGÜR

Codex Cumanicus ile Memlûk Kıpçakçası Üzerine Ünlülerle İlgili Tespitler 44

Celal DEMİR

Dil Bilgisi Öğretimi Üzerine 54

Cengiz ALYILMAZ

Bilge Tonyukuk Yazıtları'ndaki Boğalar Üzerine 72

Cüneyt AKIN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğrencilerinin Rusça Derslerine Bakış Açılarının İncelenmesi 87

Erdoğan BOZ

Dilbilgisel Ulamların Biçimsözdizimsel İşaretleyicileri: Çatı Ulamı Örneği 95

Erkan SALAN

Eski Anadolu Türkçesinde Tenvin 102

Bilge Tonyukuk Yazıtları'ndaki Boğalar Üzerine

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Ne kadar bilirsen bilene danış
Danışan dağları aşar mı aşar
Danışmadan yola düşse bir kişi
Yorulup yollarda şaşar mı şaşar
Pir Sultan Abdal

Özet

Bilge Tonyukuk Yazıtları, II. Türk Kağanlığı Dönemi'nin önderlerinden (vezirlerinden, danışmanlarından, sözcülerinden ve komutanlarından) Bilge Tonyukuk'un bizzat kendisi tarafından diktirilmiş iki bengü taştan / yazıttan oluşmaktadır.

Yazdıklarından iyi bir edip ve hatip olduğu da anlaşılan Bilge Tonyukuk, I. yazıtın 4-6. satırlarında (pek çok bilim insanı tarafından atasözü olarak da nitelendirilen) veciz bir ifadeye yer vermiştir: "toruk buukalı semiz buukalı ırakda bülser semiz buuka toruk buka teyin bilmez ermiş" "*[İnsan], [bir] zayıf boğa ile [bir de] semiz boğa[nın] uzakta [olduğunu] bilse [ve ona uzaktaki boğaların hangisinin zayıf boğa, hangisinin de semiz boğa olduğu sorulsa, boğalar uzakta oldukları için bu] (boğaların hangisinin) semiz boğa; (hangisinin de) zayıf boğa olduğunu bilmezmiş.*" Bu cümlede geçen, (Kök)türk alfabesiyle 𐰚𐰃𐰉𐰇𐰀𐰋 şeklinde yazılan ve yazı çevirimi büls(e)r olan sözcük bugüne kadar konuyla ilgili araştırma ve incelemeler yapan farklı bilim insanları tarafından farklı şekillerde okunmuş, yazılmış ve anlamlandırılmıştır.

Bu makalede önce "boğa"nın ("buka", "buga", "buğa"…) Türk yaşayış ve inanışındaki yeri anlatılmakta; sonra Bilge Tonyukuk Yazıtları ve bu yazıtların giriş kısmında geçen bir cümledeki 𐰚𐰃𐰉𐰇𐰀𐰋 sözcüğü, yazı çevirimi ve anlamı hakkında (daha önce farklı bilim insanları tarafından yazılanlarla da karşılaştırmalar yapılarak) bilgi verilmektedir.

Türk yaşayış ve inanışında boğa:

İnsanoğlu, tarihin her döneminde sözle veya grafiksel ögelerle (petroglifler, damgalar, simgeler ve yazılarla) duygu ve düşüncelerini yansıtırken kendi türüne en yakın olarak gördüğü; sürekli etkileşim hâlinde bulunduğu; kimi zaman etinden, sütünden, kanından, yününden, derisinden, kemiklerinden, gücünden yararlandığı; kimi zaman hayran olup büyülendiği; kimi zaman da çekinip korkup totemleştirdiği varlıkların / hayvanların tasvir ve sembollerinden yararlanmıştır.

Boğalar da Türk boy ve topluluklarının yaşayış ve inanışlarının ürünü olan ve farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda üretilen sözlü ve yazılı kaynaklarda, kaya üstü tasvirlerde, süs ve kullanım eşyalarının üzerlerinde erkekliğin, üretkenliğin, gücün, kuvvetin, kudretin, cesaretin, saldırganlığın, yiğitliğin, kahramanlığın ve egemenliğin sembolü olarak yer almışlardır (Alyılmaz, 2017: 429-462).

Boğaların belirtilen bu özelliklerinin yanında bazı Türk boy ve toplulukları tarafından (kendilerine mitolojik özellikler de yakıştırılarak) "ata"ların, "baba"ların temsilcileri, kutun, bahtın sembolü olarak görüldükleri de bilinmektedir[1] (Roux, 2005: 324-335; Esin, 1985: 125-145; Çoruhlu, 1995: 53-60; Çoruhlu, 2014: 195-202).

1 Türk dünyasının pek çok bölgesinde evlerin, çadırların kapılarının giriş kısımlarına veya yüksek yerlere boğa, öküz, yak başlarının asılmasının sebebini burada aramak yerinde olacaktır.

Foto1: Boğa ve insan tasvirini üzerinde barındıran panonun görüntüsü (Altay Dağları / Moğolistan; Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Foto 2: Üzerinde boğa betimlemesini de barındıran bir panonun görüntüsü (Büyük Taş, Gobustan / Azerbaycan; Foto: Cengiz ALYILMAZ

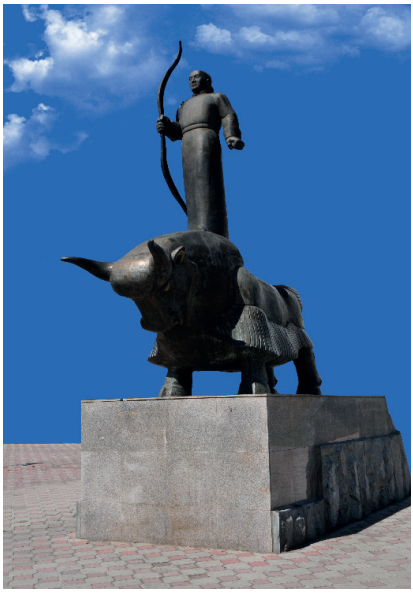

Foto 3: Boğa üzerindeki güneş başlı bir insanı betimleyen panonun görüntüsü (Kazakistan)
Foto 4: Boğa üzerinde betimlenmiş bir savaşçı heykelinin görüntüsü (Millî Tarih Müzesi, Kızıl / Tuva)
Foto 5: Bir tören asasının görüntüsü (Nahçıvan Müzesi / Azerbaycan)
Foto 6: Oğuz Kağan Destanı'nda üzerinde boğa betimlemesi de bulunan sayfanın görüntüsü
(Fotolar: Cengiz ALYILMAZ)

Foto 7: Emir Saltuk Türbesi'nin üzerindeki boğa ve insan başı betimlemelerinin görüntüsü
(Erzurum; Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Foto 8: Sur duvarları üzerindeki betimlemelerden birinin görüntüsü[2]
(İçerişeher, Bakü / Azerbaycan; Foto: Cengiz ALYILMAZ))

2 Benzer betimlemelerin Anadolu'da Selçuklular tarafından yapılan bazı mimarlık eserlerinin (kervansarayların, türbelerin, sur duvarlarının…) üzerlerinde de bulunduğunu belirtmek gerekir.

Doğanın bir parçası olan insan ve hayvan arasındaki ilişki kuşkusuz insanlık tarihi kadar eskidir. Milletlerin tarihî gelişim sürecinde yer alan ilkel toplayıcılık, avcılık, hayvancılık ve tarım gibi kültür basamaklarında oldukça yoğun olan insan hayvan ilişkisi, sanayi ve bilgi toplumu seviyesinde de (her ne kadar farklılık gösterse de) devam etmektedir. Sanayi ve bilgi toplumu basamaklarına kadar hayatının önemli bir kısmını hayvanlarla paylaşan insanın hayvanlarla olan ilişkisinin yoğunluğu doğal olarak aynı oranda dildeki kavram işaretlerine de yansımıştır. Doğaya ve doğanın unsurlarına, hatta diğer insanlara hâkim olma endişesiyle yaşayan insanoğlu, bu süreçte mümkün olduğunca hayvanlara da hâkim olmaya çalışmış, bir kısmını evcilleştirmiş ve onlardan büyük ölçüde yararlanmıştır. İlkel insandan modern insana kadar bütün kültür basamaklarında gerek besin olarak gerekse hayatı kolaylaştıran bir unsur olarak yararlanılan hayvanlar, insan hayatının, dolayısıyla kültürünün, daima önemli bir parçası olmayı sürdürmüştür. Kültürün tarihî süreçte ulaştığı kavramları, sözcük / sözcük gruplarıyla işaretleyen dil ile kullanıldığı coğrafyanın iklimi ve doğadaki varlık zinciri arasında sıkı bir ilişki vardır (Mert, 2007: 297-298).

"Boğa" ("buka", "buga", "buğa"…) sözcüğü ve bununla ilgili diğer kavram işaretleri yukarıda belirtilen sebeplerle Türkçenin temel kaynaklarında, geride kalan tarihî süreçte ad, unvan, lakap olarak kullanılmış; günümüzde de Türk boy ve toplulukları arasında ad, soyad, unvan ve lakap olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bunlardan birkaçını dikkatlere sunmak yararlı olacaktır: Boka, Bokabay, Buga Kan, Ak Buga, Ala Buga, Alan Buga, Alp Buga, Altın Buga, Ara Buka, Araş Buga, Arslan Buka, As Buga, Aşan Buga, Az Buga, Bay Buka, Bars Buka, Baş Buga, Bek Buka, Biküş Buga, Biş Buga, Bulat Buga, Çar Buka, El Buka, Er Buka, Erim Buga, Esen Buka, Gür Buka, İlçi Buga, İnç Buka, Iş Buka, İş Buka, Yablak Buka, Yeke Buka, Yel Buga, Yüz Buka, Kent Buga, Ker Buga, Ket Buga, Kör Buga, Küç Buga, Kümüş Buga, Kara Buka, Kıtay Buka, Kızıl Buga, Konçu Buga, Kuru Buka, Kuş Buga, Kutlug Buka, Melik Buka, Mengli Buka, Mongul Buka, Ordu Buga, Örüng Buga, Pulat Buga, Sabı Buka, Say Buka, San Buga, Saray Buga, Sarı Buga, Sası Buka, Savcı Buka, Sevinç Buga, Sağır Buga, Tagay Buka, Tair Buga, Tay Buga, Tana Buka, Tanuş Buga, Taş Buga, Tele Buga, Temir Buga, Tengiz Buga, Timür Buka, Tin Buga, Tok Buga, Tökmiş Buka, Tugay Buka, Tuy Buga, Tukduk Buka, Turun Buga, Tükrünç Buka, Boğaç, Boğaç Han… (Nadelyayev vd. 1969: 125; Sümer, 1999: 138, 156, 322, 323, 326, 545, 612; Alyılmaz, 2004: 473-474; Rásonyi ve Baksi, 2007: 171-172).

Bilge Tonyukuk Yazıtları hakkında:

(Kök)türk harfli eski Türk yazıtları içinde Moğolistan'daki yazıtlar, bu yazıtların içinde de Bilge Tonyukuk Yazıtları Türk tarihi, Türk dili, Türk edebiyatı… açısından ayrı bir yere ve öneme sahiptir.

II. Türk Kağanlığı Dönemi'nin önderlerinden (vezirlerinden, danışmanlarından, sözcülerinden ve komutanlarından) Bilge Tonyukuk'un bizzat kendisi tarafından diktirilmiş iki bengü taştan oluşan yazıtlar, bugün Moğolistan Cumhuriyeti'nde, Töv Aímag sınırları içinde, Ulaanbaatar'a 58 km uzaklıkta Tsagaan Ovoo bölgesinde; Togla / Tola / Tuul Irmağı'nın yukarı yatağının Baín-Tsokto (Baín Çokto) mevkisindeki bir anıt mezar kompleksinde (1528 *m*, 48T 0685770, UTM 5285348) bulunmaktadırlar.

Bilge Tonyukuk Yazıtları, Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'ndan yaklaşık 360 km uzakta olmalarına rağmen aynı dönemde yazıldıkları ve (büyük oranda da) aynı döneme ait tarihî olayları konu edindikleri için Orhun Yazıtları içinde değerlendirilmektedir.

Toplam 62 satırdan oluşan Bilge Tonyukuk Yazıtları, (tıpkı Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'nda olduğu gibi) bir sistem ve bütünlük içinde tasarlanmış; giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşan edebî metin niteliğinde yazılmıştır. Yazıtların giriş ve gelişme bölümlerinin bir kısmının bulunduğu I. yazıtta 35; gelişme bölümünün son kısımlarının ve sonuç bölümünün bulunduğu II. yazıtta ise 27 satır bulunmaktadır. Yazıtlardan ince dişli granit blok üzerine yazılmış I. bengü taş, 245 cm; iri dişli granit blok üzerine yazılmış, II. bengü taş ise 213 cm yüksekliğindedir.

Bilge Tonyukuk Yazıtları'ndaki "buuka"lar (boğalar):

Bilge Tonyukuk Yazıtları'ndan birincisinin batı yüzünün 4-6. satırlarında şu cümlelere yer verilmektedir:

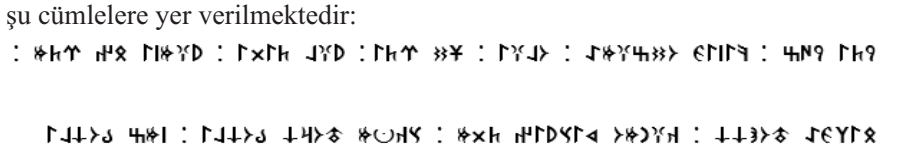

yeti yüz kişig uduzugma ulugı şad erti aygıl tidi ayıgması ben ertim bilge tonyukuk kagan mu kıışayın tidim sakıntım toruk bukalı semiz buukalı ırakda bülser semiz buuka toruk buka teyin

bilmez ermiş tiyin ança sakıntım anta kisre tengri bilig birtük üçün özüm ök kagan kışdım: *(Bu) yedi yüz kişiyi sevk / idare edenlerin en büyüğü (en üst rütbelisi) [de] "şad" idi. [Şad unvanı taşıyan bu kişi] bana "[hanlık / kağanlık hususundaki düşünceni] söyle!" dedi. [Nitekim] (onun) söyleyeni / danışmanı bizzat bendim; Bilge Tonyukuk. [Önce içimden "Acaba kendimi] kağan mı yapayım?" dedim. [Ancak sonra şöyle] düşündüm: "[İnsan], [bir] zayıf boğa ile [bir de] semiz boğa[nın] uzakta [olduğunu] bilse [ve ona uzaktaki boğaların hangisinin zayıf boğa, hangisinin de semiz boğa olduğu sorulsa, boğalar uzakta oldukları için bu] (boğaların hangisinin) semiz boğa; (hangisinin de) zayıf boğa olduğunu bilmez." diye düşündüm. Tanrı [bana böyle bir] bilgi (akıl, fikir) verdiği için [onu / şadı / İlteriş'i] bizzat kendim kağan yaptım* (BT 4-6; Tekin, 2003: 92-93; Alyılmaz, 2005: 184; Alyılmaz, 2021: 312-314).

Bu satırlarda Bilge Tonyukuk, Çin'e karşı kazanılan bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi sonrasındaki durumu dile getirerek söz konusu başarının öncülüğünü / liderliğini yapan kişinin (İlteriş'in) "şad" unvanı taşıdığını, elde edilen başarı sonrasında kendisine "*artık bir kağan seçmenin zamanının geldiğini, bunun için ne yapılması gerektiğini sorduğunu, kendisinin de bunun üzerine Tanrı'nın da verdiği bilgi / anlayış sayesinde fedakârlık ederek onu kağan olarak seçtiğini*" belirtmektedir. Bilge Tonyukuk elde edilen başarıyı ve mevcut durumu anlatırken bir benzetmeye başvurarak aslında bunda kendisinin de ne kadar güçlü olduğunu ve "kağan"ın atanmasında ne kadar büyük rol oynadığını, en az İlteriş kadar kağanlığı hak ettiğini, herhangi bir sıkıntıya yol açmaması için kendisinin bundan vazgeçtiğini, Tanrı'nın da kendisine böyle bir akıl, fikir, anlayış, önsezi vermesi sayesinde İlteriş'i kağan yaptığını ifade etmektedir.

Bilge Tonyukuk'un da belirttiği gibi Çinlilere karşı kazanılan başarının arkasındaki asıl kişiler yani işin arkasındaki "buukalar" / "boğalar", "Bilge Tonyukuk"un kendisi ve (o zaman şad unvanı taşıyan) "İlteriş"tir. Bilge Tonyukuk'un elde edilen başarılardan yazıtlarda söz ederken İlteriş ile kendi adını birlikte anması da bunun açıkça kanıtlarından biridir:

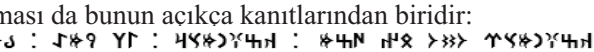

ilteriş kagan kazganmasar udu ben özüm kazganmasar il yeme bodun yeme yok erteçi erti kazgantukın üçün udu özüm kazgantukum üçün il yeme il boltı bodun yeme bodun boltı: *[Eğer] İlteriş*

Kağan kazanmasa[ydı], [onunla] birlikte ben, kendim, kazanmasa[ydım] devlet de halk da yok olacaktı. [İlteriş Kağan kazandığı için, onunla] birlikte [ben], kendim kazandığım için devlet de devlet oldu; halk da halk oldu (BT 54-56; Alyılmaz, 2021: 390-392).

Foto 9: Bir dikili taş üzerine olağanüstü özellikler atfedilerek betimlenmiş boğaların estampajlı görüntüsü (Abakan Müzesi / Hakasya; Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Türk edebiyatında söz sanatlarının tarihiyle ilgili olarak yapılacak çalışmalar için vazgeçilmez kaynakların başında eski Türk yazıtları, özellikle de Orhun Yazıtları gelir. Orhun Yazıtları'na ait metinlerin pek çok söz sanatını bünyelerinde barındırdıkları bilinmektedir. Bilge Tonyukuk Yazıtları'nda geçen ve yukarıda belirtilen cümlelerdeki söz sanatları ve metoforik kullanımlar da Türk dili ve edebiyatının bilinen en eski ve en güzel örnekleri arasında yer alır.

Cümledeki ifadeler açık olmasına rağmen hem Bilge Tonyukuk Yazıtları'yla ilgili kitaplarda hem de belirtilen cümleyle ilgili olarak yazılan birçok makale ve bildiride cümlenin anlamı farklı verilmiş ve tartışmalı bir durum ortaya çıkmıştır. Tartışmalı durum, cümle de geçen bir sözcüğün (fiilin) yanlış okunmasından veya yanlış anlamlandırılmasından kaynaklanmaktadır. Cümle de "𐰸𐰇𐰼 / **bül-**" şeklinde geçen ve şart ekiyle (𐰼𐰃 / -ser) birlikte kullanılan söz konusu fiil birçok araştırmacı tarafından fiilin yazıtta yer alan özgün yazımı da göz ardı edilerek farklı şekillerde (böngser, bönreser, bilser) okunmuş ve farklı şekillerde anlamlandırılmıştır.

1997 yılında Moğolistan'daki eski Türk yazıtlarıyla ilgili yapmış olduğum epigrafik ve fotogrametrik belgelemeler sırasında Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın da belgelemelerini gerçekleştirmiş; Bilge Tonyukuk Yazıtları'nda yer alan (ve pek çok bilim insanı tarafından yanlış okunup yanlış anlamlandırılan) bazı sözcüklerin özgün yazılışlarını tespit etmiş; "Bilge Tonyukuk Yazıtlarları'yla İlgili Bazı Yeni Tespitler" başlıklı makalemde de düzeltme ve yeniden anlamlandırma önerilerinde bulunmuştum. Makalede dikkatlere sunmuş olduğum sözcüklerden biri de 𐰼𐰃𐰸𐰇𐰼 (bülser) idi. Söz konusu sözcük ile ilgili olarak belirtilen makalede dikkatlere sunmuş olduğum bilgiler şöyleydi:

Bilge Tonyukuk Yazıtları'ndan birinci yazıtın batı yüzünün 6. satırında geçen ilk kelimenin ikinci harfini, bugüne kadar yapılan çalışmalarda araştırmacıların büyük bir kısmı "𐰃", bir kısmı ise "𐰇", okumuş, değerlendirmiş ve sözcüğü de buna göre anlamlandırmışlardır:

	Radloff	Thomsen	Orkun	Malov
Kelime	𐰼𐰃𐰸𐰃𐰼	𐰼𐰃𐰸𐰃𐰼	𐰼𐰃𐰸𐰃𐰼	𐰼𐰃𐰸𐰃𐰼
Transliterasyon	bils(e)r	bils(e)r	bils(e)r	bils(e)r

	Clauson	Aalto vd.	Giraud	Tekin
Kelime	𐰼𐰃𐰸𐰇𐰼	𐰼𐰃𐰇𐰇𐰼	𐰼𐰃𐰸𐰃𐰼	𐰼𐰃𐰸𐰃𐰼
Transliterasyon	böls(e)r	böñs(e)r	bils(e)r	bils(e)r

	Ergin	Sprengling	Aydarov	Şükürov Meherremov
Kelime	𐰉𐰃𐰋𐰇𐰀	𐰉𐰃𐰋𐰆𐰀	𐰉𐰃𐰋𐰇𐰀	𐰉𐰃𐰋𐰇𐰀
Transliterasyon	böngs(e)r	büls(e)r	bils(e)r	bilser

Yazıt üzerinde yapmış olduğum epigrafik belgelemelerde söz konusu harfin "𐰆" olduğunu yerinde tespit ettim. Bu sebeple birinci yazıtın batı yüzünün 6. satırında geçen ilk sözcüğün 𐰉𐰃𐰆𐰀 (böngser) veya 𐰉𐰃𐰋𐰇𐰀 (bilser) değil; 𐰉𐰃𐰋𐰆𐰀 (bölser / bülser) şeklinde okunup anlamlandırılması gerekir (Alyılmaz, 2000: 10, 103-112; Alyılmaz, 2001: 11-18).

Tarafımdan yapılan tespit okuma ("bülser") ve anlamlandırma ("bilse") önerisini bugüne kadar konuyla ilgili bilim insanlarının bir kısmı dikkate alırken önemli bir kısmı hem sözcüğün özgün şeklinin yazımında hem transliterasyonunda (yazı çeviriminde) hem de anlamlandırılmasında ya eski okuyuş ve anlamlandırmaları aynen tekrar etmiş ya da yeni okuma ve anlamlandırma önerilerinde bulunmuşlardır.

Tarafımdan yapılan tespitin ve yazılan makalenin öncesinde ve sonrasında 𐰉𐰃𐰋𐰆𐰀 / bülser sözcüğüyle ilgili olarak yazılanların birkaçını dikkatlere sunmak yararlı olacaktır:

Araştırmacı, tarih	Özgün metin ve yazı çevirimi	Türkiye Türkçesine aktarımı
Rybatzki, 1997: 44,45, 84	𐰉𐰃𐰋𐰆𐰀 / bölser	ayırt etse
Kormuşin, 2003: 263-269	𐰉𐰃𐰋𐰆𐰀 / bölser	ayırt edebilen
Aydın, 2008: 79-86 Aydın, 2012: 107 Aydın, 2019: 176	𐰉𐰃(?𐰇)𐰋𐰆𐰀 / böŋüser? böŋ<r>eser?	böğürse
Bold, 2010: 40, 51	𐰉𐰃𐰋𐰇𐰀 / bilser	bilse
Yıldız, 2013: 113-134	𐰉𐰃𐰋𐰆𐰀 / böleser	böğürse
Ercilasun, 2016: 596	𐰉𐰃𐰋𐰇𐰀 / bilser	bilse
Erdem ve Demirci, 2019: 537	𐰉𐰃(?𐰇)𐰋𐰆𐰀 / bölser, bilser	bilseler, görseler
Akar, 2020: 92	𐰉𐰃𐰋𐰆𐰀 / bölser	ayırt etmek isteseler

Konuyla ilgili araştırma ve inceleme yapan bilim insanlarının sayısını artırmak elbette mümkündür. Ancak tablodaki mevcut durumun pek fazla değişmeyeceği de açıktır. Şunu belirtmek gerekir ki incelemeye konu olan sözcük yazıtta son derece açık ve seçik bir şekilde 𐰉𐰃𐰋𐰆𐰀 şeklinde yazılmıştır ve (Kök)türk alfabesini bilen herhangi bir kimsenin bunu okuyamaması, tespit edememesi de mümkün değildir:

Foto 10: ***𐰚𐰇𐰾𐰋𐰼 / bülser sözcüğünün yazıtta geçtiği yerin görüntüsü***
(Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Araştırmacıların sözcüğün özgün yazılışını (**𐰚𐰇𐰾𐰋𐰼**) göz ardı edip sözcüğü **𐰚𐰇𐰾𐰉𐰼**, **𐰚𐰇(?𐰴)𐰾𐰋𐰼**, **𐰚𐰇𐰴𐰋𐰼** şeklinde yazmaları ve bu yazılıştan hareketle sözcüğün transliterasyonunu (yazı çevirimini) bilser, böŋ<r>eser, böŋser… şeklinde yapmaları, sözcüğe "böğür-", anlamını verip boş yere "boğaları böğürtmeleri" doğru değildir.

Sonuç ve öneri:

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nda geçen **𐰚𐰇𐰾𐰋𐰼** / büls(e)r sözcüğü **bül-** eylemi (anlamlı dil ögesiyle) koşul bildiren /-sAr/ ekinden (görevli dil ögesinden) oluşmaktadır. **Bil-** eyleminin yazıtta **bül-** şeklinde yazılmasının yazıcının tercihinden veya ağız özelliğinden[3] kaynaklanmış olması muhtemeldir. Nitekim Bilge Tonyukuk Yazıtları'nda aynı sözcüğün aynı cümle içinde bile farklı şekillerde yazıldığı örnekler çoktur (Alyılmaz, 2021: 271-287).

Eski Türk yazıtlarıyla bu bağlamda da Bilge Tonyukuk Yazıtları'yla ilgili araştırma ve inceleme yapmak, kitaplar, makaleler, bildiriler yazmak bu konuya ilgi duyan herkesin hakkıdır. Yapılan her çalışma da "nitelikli olmak koşulu"yla alana katkı sağlamaktadır. Söz konusu çalışmaların içinde bilim insanları tarafından yazılanlar ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Bilim insanlarının eski Türk yazıtlarıyla ilgili kitaplar, makaleler, bildiriler yazarken yazıtların özgün metinlerinden hareket etmeleri çalışmalarını daha da değerli kılacaktır.

3 Türkçede dudak ünsüzleri (b, p, m, v, f) birlikte kullanıldıkları ünlüleri yuvarlaklaştırır; ünsüzleri ise dudaksıllaştırırlar.

Kaynakça

AALTO, P., RAMSTEDT, G. J. ve GRANÖ, J. G. (1958). Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 60/7, Helsinki, 3-91,

AALTO, P. (1958). G. J. Ramstedt und die Inschrift von Tonjukuk. *Jean DENY Armağanı Mélanges Jean DENY*, Ankara, 19-24, yay. haz. J. ECKMANN, A. S. LEVEND ve M. MANSUROĞLU.

AKAR, A. (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı.* İstanbul.

AKSAN. D. (1994). Göktürk Yazıtlarında Söz Sanatları Güçlü Anlatım Yolları. *TDAY Belleten 1990*, 1-12.

ALYILMAZ, C. (1994). *Orhun Yazıtları'nın Söz Dizimi*. Erzurum.

ALYILMAZ, C. (2000). Özbekistan Cumhuriyeti'nin Devlet Armasındaki Hüma Kuşu Tasviri. *Orkun Dergisi,* 23, 12-15.

ALYILMAZ, C. (2000). Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme. *Türk Dilleri Araştırmaları -György KARA Özel Sayısı-*, 10, 103-112.

ALYILMAZ, C. (2001). Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme. *TDAY Belleten 2000*, 11-18.

ALYILMAZ, C. (2001). Bir Asparagas Haber ve Kurt, Dağ Keçisi Damga ve Sembolleri Üzerine. *Orkun*, 37, İstanbul, 14-17.

ALYILMAZ, C. (2003). Türk Tengri Dini Edebî Çevresi (Orhun Türkçesi Dönemi). *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi,* 4, Ankara, 1-24.

ALYILMAZ, C. (2004). *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi.* Ankara.

ALYILMAZ, C. (2016). *"Gobu"stan'ın Gizemi ("Kıpçaklar"a Giden Yol)*. Ankara.

ALYILMAZ, C. (2018). (Kök)türk Harfli Yazıtlarla İlgili Sorunlar. *Türk Moğol Tarihi*, (ed. K. YILDIRIM), İstanbul, 303-319.

ALYILMAZ, C. (2020). Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın Yazı Çevirimleri Nasıl Yapılmalıdır? *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına Tonyukuk Kitabı*, (yay. haz. K. YILDIRIM), İstanbul, 31-40.

ALYILMAZ, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları.* Ankara.

AYDAROV, G. (2000). *Tonikuk Eskertkişinin Tili.* Almatı.

AYDIN, E. (2008). Tonyukuk Yazıtının 6. Satırında Bir Düzeltme Denemesi: Böŋüsär mi Böŋräsär mi?. Dil Araştırmaları, 2, 79-86.

AYDIN, E. (2008). *Orhon Yazıtları (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi Küli Çor).* Konya.

AYDIN, E. (2019). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk.* istanbul.

BERTA, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin Türk ve Uygur Runik Yazıtları'nın Karşılaştırmalı Yayını*. Ankara, yay. haz. E. YILMAZ.

CLAUSON, S. G. (1971). Some Notes on the Inscription of Tonyuquq. *Studia Turcica*, 125-132.

BOLD, L. (2010). *Orhon Biçgiín Dursgal III.* Ulaanbaatar.

ÇORUHLU, Y. (1995). Türk Sanatında Görülen Boğa (Öküz, İnek) Figürlerinin Sembolizmi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 101, 53-60.

ÇORUHLU, Y. (2014). Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi I. İstanbul.

ERCİLASUN, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları.* İstanbul.

ERDEM, M. D. ve DEMİRCİ, Ü. Ö. (2019). *Köktürkçe.* Ankara.

ERGİN, M. (1997). *Orhun Abideleri*. İstanbul.

ESİN, E. (1985). "Kotuz" İkinci Kök-Türk Sülâlesinin "Tamġa"sı, *Erdem,* 1, 125-145.

GIRAUD, R. (1961). *L'inscription de Baïn Tsokto*. Paris (Eserin Türkçesi için bk. GIRAUD, R. (1992). *Tonyukuk Kitabesi Eleştirel Yayın*. Erzurum, çev. F. ŞANLI).

KORMUŞİN, İ. (2007). " 'Semiz Buka Turuk Buka Teyin Bilmez Ermiş' Sözünde Tonyukuk Kimi ve Neyi Kastetmiştir?", *46. Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı (PIAC) Bildirileri*, 22-27 Haziran 2003, Türk Dil Kurumu, Ankara, 263-269.

LUÓ, Xīn 罗新 (2006). "再说瞰欲谷其人Zàishuō Tūnyùgǔ qírén". *Wenshi*, *http://academic.ancientbooks.cn/docLunzhu/lunzhuPeriodView.jspx?id=1421207,* 76/3, 97-104.

LUÓ, Xīn 罗新(2009). "再说瞰欲谷其人" Zaishuo Tunyugu Qiren, **中古北族名号研究** *Zhonggu beizu minghao yanjiu Studies on the Titulary of Medieval Inner Asian Peoples*, **北京大学出版社** Běijīng Dàxué Chūbānshè, 3, 2009, 213-224.

MALOV, S. Ye. (1959). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii.* Moskova-Leningrad.

MERT, O. (2007). Kazak Türkçesi'nde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri. *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2007*, Almaata, 297-312.

NADELYAYEV, V. M. *vd.* (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad.

ORKUN, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları.* Ankara.

RADLOFF, W. (1892). *Atlas Drevnostey Mongolii, "Trudı Orhonskoy Ekspeditsii"*. 1, St. Petersburg.

RADLOFF, W. (1897). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei (AIM)*, Neue Folge, St. Petersburg, 1899.

RÁSONYI, L. ve BASKI, I. (2007). *Onomasticon Turcicum, Turkic Personel Names I-II*. Bloomington.

ROUX, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar.* İstanbul. çev. A. KAZANCIGİL ve L. ARSLAN.

RYBATZKI, V. (1997). *Dıe Tonyuquq-Inschrift.* Szeged.

SPRENGLING, M. (1939). Tonyukuk's Epitaph An Old Turkish Masterpiece, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures,* LVI/1, 1-19; (Makalenin Türkçesi için bk. SPRENGLING, M. (1986). Tonyukuk Kitabesi: Eski Bir Türk Şaheseri, *Erdem*, 2, 6, 717-727, çev. M. İNHAN).

SÜMER, F. (1999). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I-II.* İstanbul.

ŞÜKÜROV. E. C. ve MEHERREMOV. A. M. (1976). *Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*. Bakü.

TEKİN, T. (2003). *Orhon Yazıtları Kül Tigin Bilge Kağan Tunyukuk*. İstanbul.

TEKİN, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı.* Ankara.

TEZCAN. S. (1976). Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme. *TDAY Belleten 1975-1976*, 173-181.

THOMSEN, V. (2012). *Orhon Yazıtları Araştırmaları Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri V. Thomsen Tarafından Çözülmüş Orhon Yazıtları Yenisey Yazıtlarındaki İyi Değerlendirilmemiş Bir Harf Turcica*. Ankara, çev. ve yay. haz. V. KÖKEN.

YILDIZ, H. (2013). Sıska ve Semiz Boğa Uzakta Ne Yapıyordu?. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 23/2, 113-134.